

В настоящее время обществом “Православная инициатива” организован сбор подписей в поддержку введения Закона Божия (по согласию родителей) в программу средней и средней специальной школы. Среди поддержавших это обращение писатель Иван Шамякин, художник Михаил Савицкий, врачи, учителя, работники промышленности, деятели науки и культуры³.

А.І.Цітавец, супрацоўнік Аддзела
рэдкаіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі

БЕЛАРУСКІЯ ВУЧЭБНЫЯ КНІГІ XVI – XVIII стст. У КА- ЛЕКЦЫІ КІРЫЛІЧНЫХ ВЫДАННЯЎ ЦЭНТРАЛЬнай НАВУКОВАЙ БІБЛІЯТЭКІ НАН БЕЛАРУСІ

У калекцыі кніг кірылаўскага друку Цэнтральнай навуковай бібліятэкі знаходзяцца шэсць беларускіх падручнікаў XVII – XVIII стст. і 34 свяшчэнныя і богаслужэбныя кнігі XVI – XVIII стст., якія таксама выкарыстоўваліся ў школьнай справе. Усе яны былі надрукаваныя ў беларускіх друкарнях або былі састаўлены беларускімі аўтарамі. Некаторыя з іх маюць прадмовы на беларускай мове.

Вучэбныя кнігі кірылаўскага друку, як вядома, выкарыстоўваліся ў асноўным у праваслаўных брацкіх школах.

Пачыналася навучанне з азбукі, яе ў кнігазборы прадстаўляе супрасьляскае выданне 1781 г. Гэты падручнік быў надрукаваны па заказе старавераў, якія па-за межамі Расіі імкнуліся перадрукоўваць забароненыя «даніканаўскія» выданні. У змесце «Азбукі» алфавіт, скланенні і невялікі тэкст аб тым, як святы Кірыла Філосаф склаў азбуку. Па падобных падручніках навучаліся і ў беларускіх брацкіх школах.

Для практычнага авалодання мовай выкарыстоўваліся псалтыры і часаслоўцы, па іх дзэці вучыліся чытаць.

Найстаражытнейшы Псалтыр у калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі – гэта так званы «Псалтыр з чырвонымі кропкамі», які быў надрукаваны Пятром Мсціслаўцам у Вільні ў 1576 г.

Найбольш ранняе выданне «Часоўніка» ў кнігазборы – магілёўскае, 1713 г.

Працягвалі вывучэнне царкоўнаславянскай мовы па букварых і граматыках. У 1619 г. у Еўі была выдадзена лепшая

³ Закон Жыцці // Бел. Нива. – 1997. – 18 окт. – С.8.; Боянков П., свяцэннік. Закон Божий на смену беззаконию // Веч. Минск. – 1997. – 3 марта. – С.5.

царкоўнаславянская граматыка таго часу. Больш за стагоддзе ёю карысталіся ва ўсіх славянскіх школах. Аўтарам яе быў беларускі і ўкраінскі царкоўны дзеяч Мясціц Смятрыцкі, які нейкі час працаваў настаўнікам у Еўі і Вільні. У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы захоўваюцца два маскоўскія перавыданні (1648 і 1721 гг.) гэтага знакамітага падручніка, які Ламаносаў назваў «вратами учености».

Дапаможнікам у вывучэнні царкоўнаславянскай мовы быў «Лексікон славянароскі» выдатнага ўкраінскага пісьменніка, друкара і мовазнаўцы Памвы Бярынды. «Лексікон» быў выдадзены ў Кіеве ў 1627 г. У калекцыі бібліятэкі – другое выданне гэтага слоўніка, якое было здзейснена ў Куцэіне ў 1653 г.

Кіраўнік Куцеінскай друкарні Іаіль Труцэвіч напісаў на беларускай мове прадмову да слоўніка. У ёй Труцэвіч паведамліў аб неабходнасці праз 26 гадоў перавыдаць «Лексікон» таму, што ён «ест потребный и пожитечный многим». Слоўнік складасца з дзвюх частак. У першай тлумачацца словы славянскага паходжання. У другой – уласныя імёны грэчаскага паходжання, географічныя, гістарычныя назвы, словы з іншых моў. Апрача царкоўнаславянскай, у брацкіх школах вывучалі грэчаскую, беларускую, польскую і лацінскую мовы.

Прыкладам падручніка лацінскай мовы з'яўляецца «Latina grammatika», якая была выдадзена ў 1700 г. у Амстэрдаме. Гэта першая друкаваная ўсходнеславянская граматыка лацінскай мовы. Склаў яе ўраджэнец Мініччыны Ілья Капіевіч. Ён быў прыхільнікам рэформаў Пятра I і па яго даручэнні выдаваў у Галандыі кнігі для Расіі. «Grammatika» надрукавана на лацінскай мове з рускім перакладам. Частка падручніка пабудавана ў форме пытанняў і адказаў.

У праграму брацкіх школ уваходзілі «сем свабодных мастацтваў». У першым цыкле вывучаліся граматыка, дыялектыка і рыторыка. Рыторыцы надавалася вялікае значэнне. Прычым асабліва цанілася красамоўства ў пропаведзях.

Адным з дапаможнікаў да тлумачэння Слова Божага было «Евангелле вучыцельнае» 1569 г. Гэта першае беларускае друкаванае Евангелле. Яго выдалі Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец у Заблудаўскай друкарні, якую заснаваў гетман Вялікага княства Літоўскага Рыгор Хадкевіч. «Евангелле вучыцельнае» ўяўляе сабой зборнік тлумачэнняў евангельскіх тэкстаў, сярод іх «Слова на Ушэсце» старажытнага пісьменніка і прапаведніка Кірылы Тураўскага.

«Евангелле» пачынаецца прадмовай на беларускай мове, якую напісаў Рыгор Хадкевіч. Ён паведаміў аб тым, як стваралася кніга, аб сваім намеры выдаць «Евангелле» на беларускай мове, ад чаго ён адмовіўся, баючыся зрабіць памылкі ў гэцце Свяшчэннага Пісанія.

Юнакі брацкіх школ авалодвалі красамоўствам не толькі ў празічнай, але і ў рыфмаванай форме. Узорам вершаскладання для іх быў зборнік «Перла мнагацэннае» настаўніка і прапаведніка Кірылы Транквілёна-Стаўравецкага. Магілёўскае 1699 г. перавыданне гэтага дапаможніка знаходзіцца ў фондзе акадэмічнай бібліятэкі.

Удасканаліў выкладанне рыгорыкі пісьменнік і педагог Сімяон Полашкі. У 1680 г. у Маскве ён надрукаваў вершаваны пераказ Псалтыра. Пазней выйшлі яго прамовы-пропаведзі «Абел духоўны» (1681), «Вячэра духоўная» (1683).

У другім цыкле «сямі свабодных мастацтваў» вывучаліся арыфмегька, геаметрыя, астраномія і музыка. Для вывучэння гэтых прадметаў, апрача падручнікаў, выкарыстоўваліся і богаслужэбныя кнігі. Напрыклад, на ўроках арыфметыкі вучні маглі практыкавацца ў вылічэнні дня Пасхі і іншых рэлігійных святаў, выкарыстоўваючы паскаліі, якія змяшчаліся ў «Псалтырах з наследаваннем».

Звесткі па астраноміі можна было атрымаць у «Катэхізісе» Лаўрэнція Зізанія, у якім падаваліся не толькі дагматы праваслаўя, але і інфармацыя па гісторыі, прыродазнаўстве і астраноміі, за што гэтую кнігу разам з іншымі палічылі ерэтычнай.

У кнігазборы навуковай бібліятэкі – стараверскія перавыданні «Катэхізіса» (Гродна, 1783, 1787), якія былі значна адрэдагаваны.

Вялікая ўвага надавалася ў школах маральнаму выхаванню вучняў. Асновай для яго была рэлігія. Звычайна ў суботнія і святочныя дні ў школах праводзіліся чытанні і тлумачэнні Евангелія і Апостала. Старэйшае беларускае выданне «Апостала» ў бібліятэцы – гэта вільнскае выданне канца XVI ст. (пасля 1595 г.).

Калі спыніць увагу на асаблівасцях бібліятэчных экзэмпляраў беларускіх вучэбных кніг XVI ст., то трэба адзначыць, што на некаторых з іх пакінуты цікавыя рукапісныя запісы.

На старонках «Евангелія вучыцельнага» 1569 г. захаваўся ледзь прыметны ўладальніцкі запіс. Ён чытаецца ўрыўкамі: «лета от нарожения сына божего 1593 ... подсудка земского оршанского...» Гэты запіс дае падставы меркаваць, што асобнік «Евангелія вучыцельнага», магчыма, нейкі час заставаўся ў Вялікім княстве Літоўскім і належаў судзейскаму чыноўніку.

А вось «Апостал» канца XVI ст. (пасля 1595 г.), напэўна, быў «сведкам» адной з маскоўскіх паводак. На форзацы кнігі захаваліся

ўладальніцкія запісы 1847, 1848 г., якія нагадваюць своеасаблівы дзённік назірання за прыродай.

Н.И.Романова, вядучы бібліограф
отдела рукописей, старопечатных
и редких изданий Национальной
библиотеки Беларуси

ИЗДАНИЯ ПЕТРОВСКОГО ВРЕМЕНИ В ФОНДЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ БЕЛАРУСИ

При Петре I с 1689 по 1725 г. было издано более 650 названий книг, из которых около 400 были напечатаны введенным гражданским шрифтом. Однако не следует думать, что появление в 1708 г. первых книг, напечатанных гражданским алфавитом, произвело резкий перелом в типографской практике. На первых порах новая азбука воспринималась как одна из разновидностей обычных кирилловских шрифтов. Даже когда в 1710 г. Петр утвердил окончательный вариант гражданской азбуки, он предписал “сими литеры печатать исторические и мануфактурные книги”, т. е. отвел им сравнительно узкую сферу применения.

В последнее время в периодической печати гражданский шрифт иногда называют “копиевицей”. История создания гражданской печати сложна и интересна. Эта тема требует специального изучения. Следует отметить, что создатель гражданской печати был не один, и названий было несколько. У истоков подготовки реформы русского письма и образцов новых шрифтов стоял Копиевич, но “копиевицей”, на наш взгляд, гражданскую печать называть не следует. Чтобы назвать Копиевича реформатором, необходимо, чтобы идея обновления кириллического алфавита принадлежала ему. Но это был государственный заказ Петра I, который взял курс на европеизацию. До посещения Петром Голландии в 1697 г. книги в Амстердаме на русском языке не печатались, а Копиевич был кандидат-пастором в Амстердамском соборе. Это был необратимый процесс, подготовленный всем ходом истории. Реформа заключалась в создании шрифта, главным образом, на основе так называемого “белорусского” или “литовского” почерка, выработавшегося сперва у белорусских, а затем и московских книгописцев второй половины XVII в. (особенность этого письма – значительно большая округлость ряда букв кириллицы), а также латинского шрифта антиквы. Был изменен и упрощен алфавит, исключены знаки ударений, титлы, вместо обозначения чисел буквами стали применять арабские цифры. Все это делало книгу удобочитаемой.